

SUOMEN KAAN-LIITTEEN ALKUPERÄ

LIITE -KIN KIELTEISISSÄ ILMAUKSISSA

Enkliittisen *kin*-liitteen kielteinen vastine *kAAn* tunnetaan suomen kielen ulkopuolella lähisukukielissä vain inkeroisessa (*-kaa, -kää*) ja metateettisena Vienan karjalassa (*-na, -nä; -kana, -känä*, esim. *ei mitänä, ei ollenkana, em muissa šelevittöäkkänä*). Karjalassa *mitänä, ollenkana* -tyypin käyttö rajoittuu vionalaismurteisiin. Muualla karjalassa käytetään liitettä *-ki ~ -gi* kielteisissäkin lauseissa, ja tällaista käyttöä esiintyy Vienassakin; esim. Kontokki *ei meiläki ollut evästä matašša* (KKS). Muissa lähisukukielissä — lyydissä, vepsässä, vatjassa, virossa ja liivissä — *kin*-liitettä käytetään sekä myönteisissä että kielteisissä ilmauksissa (Mäkelä 1993: 17–18). Lähisukukielten valossa *kAAn*-liite näyttää siis syntyneen suomen kielen erilliskehityksen aikana, ja se on ilmeisesti vallannut osan *kin*-liitteen aiemmasta käyttöalasta.¹

kin-liitettä käytetään suomen itämurteissa vieläkin jonkin verran myös kielteisissä lauseissa. Yleisintä tämä on savolaismurteissa Keski-Suomea ja Vermlantia myöten, ja kaakkoismurteistakin on joitakin tietoja (Mäkelä 1993: 100–101, 136, 150). Liitteen monista allomorfeista tulee kyseeseen tavallisesti vain *-i^x*, mutta muutkin allomorfit ovat mahdollisia etenkin Pohjois-Karjalassa. Esimerkkejä savolaismurteista²: Hirvensalmi *eijj_ou' 'ollup puhettaes siitä*, Konginkangas *ei niitä olluj juomalašijakki*, Kitee *ei heill_ool lehmeeki*, Nurmes *em minnäek*, Sotkamo *ei ottannaet työmoata*, Taivalkoski *ei sielläe' 'ollu* (Turunen 1959: 68; Mielikäinen 1981: 112; Mäkelä 1993: 100; kirjoittajan muistiinpanot Kainuun murteista). Vielä 1990-luvulla on merkitty Ilomantsista esim. *ukko on semmonej jäpäkyörä jotta ei se mihinnit tikahak 'lähde', ei pirttee millonnik, jottei se kenennik kansat toimmeen tulek* (Utriainen 1996: 97, 125, 135). Kaakkoismurteista ja niiden liepeiltä on merkitty mm. seuraavat tapaukset: Jääski *maitokuski ei oo vieläi mänty* (Ruoppila 1955:

¹ Artikkelin alkuaan Kielitieteen päivillä Helsingissä 25.5.96 pidetty esitelmä.

² Lähteiden tarkkekirjoitusta olen useissa tapauksissa karkeistanut.

58), Kurkijoki *ei kummallai kertoa*, Parikkala *eijj_ook kahtai viikkuu* (Leskinen 1963: 135).

Mäkelä arvelee (1993: 136), että *kin*-liitteen käyttö kielteisessä funktiossa olisi pohjimmiltaan vanha karjalaisuus. Mäkelän ajatus ei ole perusteeton, kun otetaan huomioon karjalan kielen kanta ja toisaalta se, että Suomen puolella *kin*-liitteen kielteinen käyttö on tavallisinta Pohjois-Karjalassa. Silti on kysyttävä, mistä johtuvat distribuutorajoitukset, niin että kielteisenä esiintyy tavallisesti ja esimerkiksi Kainuussa lähes yksinomaisesti vain allomorfi *-i^x*. Tähän on tuskin muuta syytä kuin heikkoasteisen *kAAn*-liitteen äänteellinen läheisyys. *kAAn*-liitteen heikkoa astetta on eniten juuri savolaismurteissa, ja kautta murteiston heikkoasteiset muodot ovat tyyppiä *ei antannaa^x*, *ei puhetta^x*, *ei pappijaa^x*. Vastaavat *kin*-liitteen heikkoasteiset muodot ovat *antannae^x*, *puhetae^x*, *pappijae^x*. Nykyisessä karjalan kielessä ei *ki*-liitteellä ole allomorfia *-i* muualla kuin *ku-* ja *mi*-pronomien yhteydessä (Mäkelä 1993: 17), joten ainakin muodon osalta *kin*-liitteen käyttö kielteisenä on savolaismurteissa omapohjaista. Silti *kin*-liitteen kielteinen käyttö voi olla siellä vanhaa perua. Se on vain säilynyt parhaiten tapauksissa, joissa *kAAn*-liitteen heikkoasteinen muoto on sitä tukenut.

KAAN-LIITTEEN MURRE-EDUSTUKSESTA

Mäkelä on käsitellyt suomen murteiden *-kin* ja *-kAAn* -liitteitä perusteellisesti v. 1993 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Mäkelän tutkimuksesta on minulle tässä suurta hyötyä aineiston osalta. *kAAn*-liitteen synnystä ja historiasta hän sen sijaan ei esitä mitään uutta vaan olettaa Hakulisen (1979: 237) tavoin »aikaisemmaksi äänneasuksi» yhdysuffiksia **-kAhAn ~ *-γAhAn*, jossa heikko aste olisi myöhäiskantasuomalaisen suffiksaalin astevaihtelun mukaisesti esiintynyt painottoman tavun vokaalin jäljessä ja vahva aste kaikissa muissa asemissa. *kA*-ainesta on pidetty vanhastaan samana kuin pronomineissa *ku-ka*, *mi-kä*, ja yhdysuffiksin loppuosaa on verrattu liitepartikkeliin *-hAn*.

Pelkistän Mäkelän tutkimuksesta *kAAn*-liitteen osalta esiin kolme seikkaa, jotka ovat oman esitykseni kannalta keskeisiä:

1. Liitteen heikkoasteisina muotoina esiintyvät länsimurteissa yleensä vain interrogatiivikantaiset tapaukset kuten *ketään*, *kellään*, *mitään*, *millään* ja adverbi *yhtään*. Itämurteissa, tarkemmin sanoen vain savolaismurteissa, heikkoasteisia muotoja on enemmän (niistä tuonnempana).

2. Pitkävokaalisena liite esiintyy kautta suomen murteiden — lounaismurteissa sekundaaristi lyhentyneenä — niin ikään vain interrogatiivikantaisissa tapauksissa: *kukaan*, *mikään*, *ketään*, *missään* jne. On huomattava, että laajalti hämäläismurteissa ja samoin Vetelinjoen murteissa liite on muulloin tavallisesti lyhytvokaalinen: *sitäkän*, *täälläkän*, *kumminkan*, *marjojakan* (Mäkelä 1993: 62, 81). Ylä-Satakunnan murteista Virtaranta (1957: 567) toteaa, että *kAAn*-liitteen »vokaalikvantiteetti on ilman säännönmukaisuutta milloin pitkä milloin lyhyt suurimmassa osassa ysat. murteita».

3. Lounaismurteissa *kAAn*-liitteen klusiili on geminoitunut säännöllisesti vain interrogatiivikantaisissa tapauksissa kuten *kukka(n)*, *mikkä(n)*, *mittä(n)* mutta vain harvakseltaan muulloin, esim. *kalasakka(n)*, *simmotakka(n)*, *ei sunkka* ja toisaalta esim. *sekän*, *täsäkän*, *siitäkän*, *ei sunka*, *ei pyssylläkä* (Mäkelä 1993: 36–41; ks. myös Ojansuu 1904:

43). Pronominikantaisen *sekän*-muodon geminoitumattomuus osoittaa, että liite on siinä paljon nuorempaa kerrostumaa kuin *kukka(n)*, *mikkä(n)* -tapauksissa.

Mantila on pohjalaismurteiden *h*:n metateesia tutkiessaan (1992: 64–67) kiinnittänyt huomiota siihen, ettei *kAAn*-liitteessä ole Etelä-Pohjanmaalla yleensä *h*:ta (samoin jo Laurosela 1913: 83–84), vaikka jälkitavujen vokaalien välinen *h* on siellä yleensä hyvin säilynyt. Myös Peräpohjolan murteissa yli puolet *kAAn*-liitteen muodoista on Mantilan mukaan *h*:ttomia. Sikäläisiä *h*:llisiä muotoja hän pitää nuorina ja sekundaareina. Mantila katsoo pohjalaismurteiden edustuksen osoittavan, ettei *kAAn*-liite voi palautua vanhastaan oletettuun lähtömuotoon **-kAhAn ~ *-γAhAn*. Hämmäläismurteiden ja Vetelinjoen murteiston lyhytvokaalinen *kAn*-liite edustaa Mantilan mukaan alkuperäistä kantaa. Virtaranta ja Mäkelä pitävät lyhyttä vokaalia myönteisen *kin*-liitteen analogiana. Mantilan ajatuksissa on nähdäkseni paljon oikeaa, vaikkei hänen rekonstruktionsa sellaisenaan sovi varsinkaan savolaismurteisiin.

Savolaismurteissa *kAAn*-liitteen pitkä vokaali on nimittäin tiettyjä reuna-alueita lukuun ottamatta säilynyt, mikä on merkki pitkän vokaalin myöhäsyntyisyydestä. Mielikäinen (1981: 110–112, 308–309) esittää Etelä-Savosta mm. seuraavat esimerkit: Mäntyharju *ei kukkaan tient, sitäkö miä en tiijä*; Puumala *empä suanakaat tehnee 'tehdyksi'*; (heikkoasteisia tapauksia) Kangasniemi *ei siinä mittää ollu*; Mikkeli *enkä minä pyytänkkääk keltää*. Edustus on periaatteessa samanlaista Pohjois-Karjalassa (ks. Turunen 1959: 67, 262), Kainuussa ja muuallakin savolaismurteissa: heikkoasteisissa muodoissa ei ole mitään merkkiä **γ*:stä, vrt. sydänsav. *kettee, missee*, Kuhmon murt. *ketteä, misseä < *ketäyä, *missäyä*. Liitettä ei voi siis palauttaa **γAn*-loppuun, vaan säilynyt pitkä vokaali viittaa lähtömuotoon **(k)AhAn ~ *(k)AhAk* (kysymyksen liitteen loppukonsonantista ohitan esityksessäni). Savolaismurteissa on nimenomaan lähdettävä *h*:llisestä muodosta, siis toisin kuin pohjalaismurteissa.

Kaakkoismurteissa heikko aste ei tule kyseeseen monestikaan muualla kuin interrogatiivikantaisissa tapauksissa (Mäkelä 1993: 156), mutta savolaismurteissa heikkoa astetta on runsaasti. Heikko aste liittyy aina *A*-loppuisiin sananmuotoihin, niin että enkliitti voidaan palauttaa pelkkään *-hAn ~ -hAk* -loppuun (näin jo Turunen 1959: 262 ja Rapola 1966: 129). Heikkoa liitettä käytetään erityisesti tietyissä muotoryhmissä. Mielikäinen (1981: 111–112) luettelee Etelä-Savosta varsinkin essiivimuotoiseen 2. partisiippiin, olosijoihin ja partitiiviin liittyviä tapauksia; esim. Kangasniemi *ei oekeem puhtaaks soanna*; Juva *ei ne muuta viennääk ku niitä lahnoja, ei nuttuvaap piälä olt*; Sulkava *et sie oo ilema piässä rippikoulustaal läpi*. Oma aineistoni savolaismurteiden pohjoisosasta Kainuusta on paljon samanlaista kuin Mielikäisen eteläsavolainen esimerkistö: Suomussalmi *ei puoltaak kilometrie, ei ollup puhettaap poestulosta*; Kuhmo *em minä uskonnaas sittä enneä, ei kahtonaa*; Vaala *ei vahingossaav vikatteella leikattu [viljaa], ei tarvinnuv vikatettaal liipata 'viikatettakaan teroittaa'*. On syytä huomata, että tällaiset »heikkoasteiset» muodot ovat savolaismurteissa täysin riippumattomia sanan tavuluvusta, mikä on selvä vihje siitä, ettei ole enää kyse fonologisehtoisesta astevaihtelusta.

Erityisen kiintoisia ja todistusvoimaisia aiheen kannalta ovat Kainuun murteiden *ei kertovaa^x, ei vähejää^x* -tyyppiset tapaukset, joita ei näytä muualla esiintyvän (ks. Mäkelä 1993: 136–127). Esimerkkejä Kainuusta ja Koillismaalta: Ristijärvi *em minä laskenuk kertovaak kyllä, rahhoa ei pennijää*; Suomussalmi *ei aekovaa 'aikaakaan', ei tarhtep patovaa 'patoakaan', ei piippuvaa*; Puolanka *jalaka ei ottanuv vähejääp peälleen*, ts. ja-

lalla ei pystynyt astumaan; Kuusamo *ei satovaam metrie, vaekkei sieltä jyvejää* 'otettu. Tällaiset ilmaukset ovat pitkälle fraasiutuneita (esim. kirjailija Kalle Päätalo käyttää niitä usein), sillä kautta murteiston toistuvat mm. muodot *ei kertovaa, ei aekovaa, ei vähejää, ei merkkijää* 'ei vähääkään', *ei pennijää*. Tällaisissa tapauksissa jälkiliite on hajottanut diftongin (*oa, öä, ea, eä*) tai estänyt diftongiutumisen (*i_ca, i_cä, u_ca, ü_cä*) ja Kainuun murteille ominaisen puoliassimilaation. Liitteettömät muodot näet äännetään diftongillisina: *kertoa, vähheä, pattoa* 'patoa, pataa', *merkkie, piippuo* jne. Suhde *merkkie* : *ei merkkijää, piippuo* : *ei piippuvaa* osoittaa, että heikkoasteiset liitemuodot ovat vakiintuneet ennen Kainuun murteille tyypillistä puoliassimilaatiota *iA > ie, UA > UO* (vastaavasti mm. supistumaverbeissä: *hävviön* : *hävijää, halluon* : *haluvaa*; ks. Räisänen 1972: 280–). *ei kertovaa, ei vähejää* -tyyppiä on todennäköisesti ollut savolaismurteissa joskus muuallakin kuin Kainuussa mutta hävinnyt sen jälkeen, kun diftongi oli kehittynyt monoftongiksi. Tähän viittaa selvästi Sotkamon murre, joka on *kertoo, vähhee* -ääntämyksen kannalla. Sieltä on aineistossani relikteinä vain *ei vähejää* -tapauksia.

Äännehistorian valossa *ei kertovaa, ei vähejää* -partitiivit ovat karkeasti ajoitettavissa. Muodot palautuvat lähinnä lähtöasuihin **kertoahak, *väheähäk*, joihin on suffiksaa-liin astevaihteluun kuuluneen *δ*:n kadottua ehtinyt kehittyä diftongi (**kertaða > kertaa > kertoa*). Liite **-hAk* on siis liittynyt diftongilliseen partitiivimuotoon. Kun *h* on sitten myöhemmin kadonnut, diftongi on hajonnut. *δ*:n kato jälkitavujen vokaalien välistä ajoittuu suomen itämurteissa jonnekin myöhäiskantasuomen ja vuoden 1000 väliseen aikaan, ts. muinaiskarjalaan tai sen esivaiheeseen, josta vepsä oli jo eronnut. Pitkä *a* ja *ä* ovat diftongiutuneet muinaiskarjalan perillisistä vain savossa, itäkarjalaismurteissa ja Laatokan puoleisissa kaakkoismurteissa mutta eivät äyrämöismurteissa eivätkä muuallakaan läntisissä kaakkoismurteissa. Väljien vokaalien diftongiutuminen on kuitenkin todennäköisesti peräisin jo muinaiskarjalasta. On Ruoppilan tavoin (1955: 127, ks. myös Leskinen 1964: 101–104) syytä olettaa, että diftongiutuminen on koskenut vain osaa muinaiskarjalan alueesta ja ajoittuu jo vuoden 1000 tienoille. Omat havaintoni siitä, miten savolaisperäiset diftongit väistyvät länsimurteiden *aa*:n ja *ää*:n tieltä Pudasjärven, Taivalkosken ja Kuusamon murteissa, tukevat Leskisen (1964: 110) uumoilua, että diftongiedustusta olisi aikoinaan ollut myös Laatokan rannikon ja Suur-Savon väliin jäävissä Suur-Jääskien murteissa. Suur-Jääski jäi Pähkinäsaaren rauhassa 1323 Ruotsin valtakuntaan, minkä jälkeen ilmeisesti suomen länsimurteista tuleva vaikutus siellä vahvistui ja mahdollisesti syrjäytti osasta aluetta aiemman diftongillisen edustuksen.

Vokaalien välinen *h* on asiakirjojen merkinnöistä päätellen savolaismurteissa pääosin säilyneenä vielä 1500-luvun puolimaissa (Turunen 1959: 147–149). Kainuun murteiden *ei kertovaa^x, ei vähejää^x* -tyypin lähimmät edeltäjät **kertoahak, *väheähäk* näyttävät äännehistorian valossa syntyneen vuosien 1000 ja 1500 välisenä aikana. Savolaismurteiden ja laajemminkin itämurteiden *kAAn*-liite näyttää siis olevan peräisin 1000-luvun alkupuoliskolta.

Heikkoon asteeseen kuuluneesta *γ*:stä ei ole merkkejä myöskään kaakkoismurteissa, vaan sielläkin *kAAn*-liitteen pitkä vokaali on syntynyt viime vaiheessa *h*:n kadon kautta (Ruoppila 1955: 58; Leskinen 1963: 134–135; ks. myös Mäkelä 1993: 156–158). Liite on kaakkoismurteissa tavallisesti asussa *-kaa, -kää* ~ (myöhäisellä diftongiutumisalueella) *-koa, -keä*, ja *k*:ttomia muotoja on yleensä vain *ke-*, *mi*-vartaloista ja *yhtään*-adverbista. Ruoppilalla on äyrämöismurteista mm. esimerkit *ei millää, ei kellää, ei mitekää, ei tun-*

nukkaa. Inkeroisurteiden kanta on hyvin samantapainen kuin äyrämöismurteiden. Porokalla (1885: 87, 140, 141) on väitöskirjassaan inkeroisurteista esimerkiksi tapaukset *ei kukkaa(n)*, *ei mikkään(n)*, *ei kettää(n)*, *ei mittää(n)*, *en puutu kehenkkään*, *ei jaksa hõkuakkaan*, *eik näyttänt kellenkään*. Nirvin sanakirjasta (1971) voi poimia samanlaisia esimerkkejä: *mittää ei ossa* 'osta', *kenkää ei ottand*, *hänell eijoo milleestäkkää syytä*. On todennäköistä, että äyrämöis- ja inkeroisurteiden *kAAn*-liite on yhteistä perua, viimeistään 1600-luvulta lähtien Inkeriin tulleilta äyrämöisiltä inkeroisille levinnyttä tai mahdollisesti jo vanhempaa.

VANHA KIRJASUOMI

Vanha kirjasuomi osoittaa jokseenkin varmasti, että lounaismurteissa ovat jo 1500-luvulla olemassa nykyiset *mikkä(n)*, *mittä(n)*, *kettä(n)*-muodot, vaikka horjuvuutta merkinnöissä onkin. Westhin tekstistä Ojansuu (1904: 43) on poiminut mm. tapaukset *mickän*, *mittän* ~ *mitäkän*. Upsalan evankeliumikirjan katkelmassa sekä Finnon ja Hemmingin virsikirjoissa heikkoasteiset *mitän* ja *ketän* ovat lähes yksinomaisia (Savijärvi 1994: 116 ja Savijärven hallussa olevat tiedostot). Agricolan teoksissa on interrogatiivikantaisista tapauksista rinnan heikkoa ja vahvaa astetta: *cucan* (kerran); *keten*, *ketän* (yht. 23 kertaa), *mitän* (n. 100 kertaa) ~ *ketegen*, *ketekän*, *ketäken* (yht. 14 kertaa), *miteken* 'mitään' (lähes 200 kertaa). Muulloin muodot ovat hänellä yleisesti vahva-asteisia, esim. *ei sanakan*, *ei mennytken*, *Ja ei itze Poicakan*, *Ei Engelitken*, *ei olisickan* (Teokset II: 65, 82, 149, 472). Agricolan kieli siis horjuu enemmän kuin monien muiden kirjoittajien, ehkä siksi ettei hän Pernajassa syntyneenä ja Viipurissakin opiskelleena täysin hallinnut lounaismurteita. Mutta Agricolaakaan ei merkitse muotoihin koskaan *h*:ta, vaikka hän muuten kirjoitti toisinaan esim. *murehet*, *taijwahan*, *matkahan* (ks. Rapola 1933: 197–200). Tosin myös *h*:n käytössä Agricola horjuu (Koivusalo ja Suni 1988: 111–132).

LIITTEEN KEHITYSHISTORIA

kAAn-liite on kielimaantieteen valossa suomen kielen erilliskehityksen aikana syntynyt innovaatio, joka on vallannut osan *kin*-liitteen käyttöalasta. Valtaus on ilmeisesti motivoitunut siitä, että *-kAAn* on ottanut kantaakseen *kin*-liitteen aiemmasta funktiosta semanttisesti selkeän lohkon, kiellon vahvistamisen.

Edellä ovat tulleet esiin jo seikat, jotka osoittavat, että *kAAn*-liite on syntynyt nimenomaan interrogatiivikantaisissa *ku-*, *ke-*, *mi*-vartaloissa: *kukaan*, *ketään*, *mikään*, *missään* jne. Vain näissä tavataan heikkoa astetta kautta suomen murteiden ja samoin vain näissä toisen tavun vokaali on pitkä kaikissa suomen murteissa. Kolmanneksi vanha kirjasuomi osoittaa, että ilmeisesti jo 1500-luvulla ovat lounaismurteissa olleet olemassa muodot *kukkan*, *kettän*, *mikkän*, *mittän*, ts. siihen mennessä *-kAAn* oli ehtinyt kehittyä interrogatiivikantaisissa tapauksissa, seuraavaksi oli ehtinyt toteutua lounaismurteiden erikoisginaatio ja kolmanneksi oli vielä jälkitavujen pitkä vokaali ehtinyt lyhentyä.

kAAn-liitteen interrogatiivikantaisissa nykymuodoissa ovat näkyvissä sekä liitteen vahva (*ku-kaan*, *mi-kään*, vrt. *ku-kin*, *mi-kin*) että heikko aste (*ketä-än*, *missä-än* jne.). Miten

▷

pitkä vokaali on syntynyt? Edellä esittämäni perusteella on vankka syy ajatella, että *kAAn*-liitteeseen sisältyy sama suffiksi *kA ~ γA* kuin savolaismurteiden interrogatiiveihin *kuka* : *kettee* (< **ketäyä*), *mikä* : *missee* (< **missäyä*). Vain savolaismurteissa on näissä tapauksissa näkyvissä myöhäiskantasuomalainen suffiksaali astevaihtelu. Suomen länsimurteissa heikko aste on kadonnut — kuten yritän seuraavassa todistella — *kAAn*-liitteeseen!

Oletan, että pitkä vokaali on syntynyt obliikvisijoissa, joissa interrogatiivisuffiksi on esiintynyt heikkoasteisena: **ketäyä* > *ketää*, **mitäyä* > *mitää* jne. Mantilan olettamia (1992: 66) lähtömuotoja **kukayan*, **mikäyän* en pidä uskottavina sen vuoksi, että muodoissa on kaksi kertaa peräkkäin sama suffiksi (Mantila ei ota kantaa siihen, mitä alkuperää *-yan*, *-yän* on). Niin kauan kuin suffiksaali astevaihtelu on ollut kielessä elävää, kaksisuffiksiisuus tuskin on ollut mahdollista. Sen sijaan Mantilan olettamat obliikvisijaiset lähtömuodot **kellyän*, **milleyän* sopivat myös minun selitykseeni. Ajattelen nimittäin näin: Vasta sitten kun *γ* oli **ketäyä*, **mitäyä* -tyypistä kadonnut, suffiksin interrogatiivinen merkitys on hämärtynyt, ja vokaalinpidentymä on aikaa myöten ruvennut vahvistamaan kieltoa. Koska aiemmin oli käytetty *kin*-liitettä myös kielteisissä ilmauksissa, kieltoa ilmaisevaan *ketää*-, *mitää*- tyyppiin saatiin *kin*-liitteestä *-n*. Obliikvisijoista *-An* yleistyi tämän jälkeen myös vahva-asteisiin interrogatiiveihin, ja näin syntyivät muodot *kukaan* ja *mikään*.³ Interrogatiivikantaisista tapauksista liite on sitten yleistynyt muuhunkin sanastoon liittyväksi.

kAAn-liite on syntynyt vanhoissa länsimurteissa. Ei ole pääteltävissä, ovatko syntyneet lounais- vai hämäläismurteissa. Ehkä molemmissa. Ilmeisesti kuitenkin hämäläismurteista liite on levinnyt itämurteisiin. Edellä hahmottelemani kehitys, että pitkä vokaali on syntynyt interrogatiivien heikkoasteisissa muodoissa, merkitsee sitä, ettei hämäläismurteiden ja Vetelinjoen murteiston lyhytvokaalinen *-kAn* voi olla alkuperäinen. Onhan liite nimenomaan interrogatiivikantaisissa tapauksissa pitkävokaalinen kautta suomen murteiden. On siis perusteltua Virtarannan (1957: 567) ja Mäkelän (1993: 64) tavoin olettaa, että vokaalin lyhentyminen on *kin*-liitteen analogiaa.

Itämurteisiin liite on lainautunut lännestä, luultavasti joskus vuoden 1000 jälkeen. Kuten edellä olen esittänyt, itämurteissa ei ole liitteessä lainkaan jälkiä *γ*:stä, vaan nyky muodot voidaan palauttaa *h*:llisiin asuihin **-kAhAn* ~ **-kAhAk* : **-hAn* ~ **-hAk*. Liite on lainautunut morfologisenä vaihtelukaavana, ei fonologisenä astevaihteluna. Mahdollisesti liite on saatu jo muinaiskarjalaan tai pikemminkin osaan siitä, koska liitettä ei ole aunuksessa ja koska se vionalaismurteissakin on ilmeistä lainaa suomesta. Suurimmassa osassa muinaiskarjalaa jälkitäviin *γ*:n ja *δ*:n kadon johdosta syntyneet pitkät väljät vokaalit olivat diftongiutuneet. Diftongimurteissa ei ollut jälkitävuissa lainkaan pitkää *a*:ta eikä *ä*:tä. Sen vuoksi *kAAn*-liitteen pitkä vokaali substituutiin lainattaessa sekvenssillä **-kAhAn* ~ **-kAhAk*. Hyvin todistusvoimaisia ovat tässä suhteessa Kainuun murteiden tyypit *ei kertovaa*^x (< **kertoahak* < **kertaða* + *hak*), *ei vähejää*^x (< **väheähäk*), joissa heikkoasteinen liite on kiinnittynyt diftongilliseen partitiivimuotoon ja joissa diftongi on sitten myöhemmin *h*:n kadottua hajonnut. Itämurteiden *kAAn*-liitteeseen kuulunut *h* on siis substituution tulosta, eikä ole lainkaan kyse liitepartikkelista *-hAn*, joka vanhastaan on rekonstruoitu osaksi *kAAn*-liitteen lähtömuotoa. Pragmaattisesti pehmentävä *-hAn* sopsisikin erit-

³ *kukaan*, *mikään* -muodot sisältävät siis historiallisesti kaksi kertaa saman suffiksin, vahva- ja heikkoasteisena. Paralleelisia tapauksia ovat esimerkiksi kaksinkertaiset partitiivit kuten *montaa*, *syltä* (< *syli*) ja *jältä* (< *jälsi*).

täin huonosti 'ei myös' -merkityksen ilmaukseksi. Näin saa selityksensä myös se, ettei pohjalaismurteiden *kAAn*-liitteessä ole *h*:ta. Substituution yhteydessä syntynyt **-hAk*-loppu selittää myös sen, että heikkoasteista liitettä on eniten juuri savolaismurteissa: *h* on tehnyt liitteen entistä massiivisemmaksi ja suojaannut sitä.

Vienalaismurteiden *mitänä*, *ollenkana* -tyyppi on todennäköisesti mukautettu laina suomen *kAAn*-liitteestä, kuten jo Mäkelä (1993: 18) on esittänyt. Tyyppin syntyä on selitetty kalevalaisen runomitan vaatimuksilla. Tyyppiä tavataan myös suomen murteissa, erityisesti Etelä-Pohjanmaalla mutta myös Etelä-Hämeessä, Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa (Mäkelä mts. 71). Vienassa ja suomen itämurteissa tyyppin synty voi ainakin osaksi selittyä siitä, että fonotaktisesti outo pitkä vokaali on purettu metateesin avulla.

kAAn-liitteen vahvan ja heikon asteen vaihtelua on näihin saakka selitetty myöhäiskantasuomen suffiksaalista astevaihtelusta lähtien, usein hyvin väkinäisesti, ja Mantila onkin tehnyt lähtökohdan kyseenalaiseksi väitöskirjassaan 1992. Oma edellä esittämäni selitys on entistä huomattavasti monipolvisempi. Siksi kertaan vielä selitykseni pääkohdat lyhyesti:

1. Vaihtelun pohjana on kyllä myöhäiskantasuomalainen suffiksaali astevaihtelu, mutta se ei ole koskenut vielä *kAAn*-liitettä vaan interrogatiivipronominien suffiksia: *ku-ka*, *mikä* : **ketä-γä*, **mitä-γä* jne. Heikkoasteisia interrogatiiveja käytetään edelleenkin savolaismurteissa: sydänsav. *kettee*, *missee*, Kainuu (Kuhmo) *ketteä*, *misseä*.

2. *kAAn*-liite on syntynyt länsimurteiden interrogatiivipronomineissa. Kun heikon asteen spirantti *γ* katosi, obliikvisijoissa syntyi pitkä vokaali: *ketää*, *kellää*, *mitää*, *missää* jne. Tämän jälkeen suffiksin interrogatiivinen merkitys hämärtyi, ja vokaalinpidentymään kiinnittyi aikaa myöten kieltoa vahvistava merkitys. Merkityksen muutosta on ilmeisesti edistänyt se, että *kuka* ja *mikä* aloittavat kielenkäytössä ns. hakukysymyksen. Jos vastaus hakukysymykseen on kielteinen, kiellon voi luontevasti ilmaista kysymyssanan toistolla ja siihen liittyvällä yhdellä tai useammalla kieltomorfeemilla (esim. *ei ketä-än*). Koska varhemmin oli suomessakin muiden itämerensuomalaisten kielten tavoin käytetty *kin*-liitettä kielteisenäkin, saatiin tästä vielä *AA*:n perään *-n*.

3. Obliikvisijoista *-An* siirtyi analogisesti myös vahva-asteisiin *kuka*, *mikä* -muotoihin: *ketä-än*, *mitä-än* > *kuka-an*, *mikä-än*. Jälkimmäiset ovat siis pleonastisia.

4. Interrogatiivikantaisista tapauksista *-kAAn* levisi yleiseksi liitepartikkeliksi. Yleistyminen ei liene ollut aivan nopeaa, koska interrogatiivikantaiset tapaukset ovat kautta suomen murteiden edelleenkin erikoisasemassa; huom. esim. lounaismurteiden *kukka(n)*, *mikkä(n)* mutta *sekä(n)*.

5. Itämurteissa *kAAn*-liitteen pitkä vokaali on äännehistorian valossa nuori ja on palautettavissa asuun *-kAhAn* : *-hAn* (savolaismurteissa loppukonsonanttina tavallisesti *n*:n asemesta *k*). Sen vuoksi on ilmeistä, että liite on lainautunut itämurteisiin länsimurteista, todennäköisesti joskus 1000-luvun alkupuolella. Tuolloin suuressa osassa itämurteita ei ollut jälkitavuisia lainkaan pitkiä väljiä vokaaleja. Siksi fonotaktisesti outo *AA* substituoiitiin sekvenssillä *AhA* ja saatiin liitteen muodoksi **-kAhAn* ~ **-kAhAk*. Liitteen loppuosana ei ole siis koskaan ollut liitepartikkelia *-hAn*, kuten on vanhastaan oletettu. Savolaismurteiden osalta on erityisen todistusvoimainen Kainuun murteissa säilynyt tyyppi *ei kertovaa^x*, *ei vähejää^x*, jonka kehitykselle voidaan esittää seuraavanlainen kronologia:

5.1. **kertaδa* > *kertaa*, **vähäδä* > *vähää* (myöhäiskantasuomen ja vuoden 1000 välisenä aikana);

▷

5.2. *kertaa* > *kertoa*, *vähää* > *väheä* (n. 1000 jKr.);

5.3. *-kAAAn* : *-An* lainautuu länsimurteista, jolloin *AA* substituoidaan sekvenssillä *AhA* ja loppu-*n* korvautuu *k*:lla: **kertoahak*, **väheähäk* (1000-luvun alkupuoliskolla);

5.4. **kertoahak* > *kertovaa^x*, **väheähäk* > *vähejää^x* (vuoden 1500 jälkeen).

6. Vienalaismurteiden *mitänä*, *ollenkana* -tyyppi on lainaa suomesta siten, että fonotaktisesti outo pitkä vokaali on purettu metateesin avulla. Avoimeksi selityksessäni sen sijaan jää, miksi *mitänä*, *ollenkana* -tyyppiä esiintyy paikoin myös suomen länsimurteissa.

Myös inkeröismurteiden *kAA*-liite jättää osin avoimen kysymyksen: onko liite vasta 1600-luvulta alkaen Inkeriin muuttaneilta äyrämöisiltä ja savakoilta omaksuttu vai onko kyse inkeröismurteen ja äyrämöismurteen vanhemmista yhteyksistä?

LÄHTEET

Agricola = Mikael Agricolan Teokset II. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo 1987.
HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Keuruu.

Index Agricolaensis I–II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.

KKS = Karjalan kielen sanakirja. Toinen osa. Helsinki 1974.

KOIVUSALO, ESKO – SUNI, HELENA 1988: Autuahas taiuahisa. Jälkitavujen vokaalienvälisen *h* Agricolan teosten kielessä. – Esko Koivusalo (toim.), Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112. SKS, Helsinki.

LAUROSELA, JUSSI 1913: Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Konsonantit. Suomi IV:13. Helsinki.

LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 275. SKS, Helsinki.

——— 1964: Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa. – Virittäjä 68 s. 97–115.

MANTILA, HARRI 1992: Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa. SKST 572. SKS, Helsinki.

MIELIKÄINEN, AILA 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 375. SKS, Helsinki.

MÄKELÄ, MATTI 1993: Suomen murteiden *kin* ja *kaan*, *kään* -liitteet. Morfologia ja leksikko. SKST 591. SKS, Helsinki.

NIRVI, R. E. (toim.) 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki.

OJANSUU, HEIKKI 1904: Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit. Suomi IV:2. Helsinki.

PORKKA, VOLMARI 1885: Ueber den Ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte. Helsingfors.

RAPOLA, MARTTI 1933: Suomen kirjakielen historia I. SKST 197. SKS, Helsinki.

——— 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. SKS, Helsinki.

RUOPPILA, VEIKKO 1955: Äyrämöismurteiden äännehistoria. SKST 245. SKS, Helsinki.

- RÄISÄNEN, ALPO 1972: Kainuun murteiden äännehistoria I. Vokaalisto. SKST 307. SKS, Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1994: Suomen murteiden *kin* ja *kAAAn*-liitteiden variaatiot [arvostelu Matti Mäkelän teoksesta]. – Virittäjä 98 s. 112–120.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- TURUNEN, AIMO 1959: Itäisten savolaismurteiden äännehistoria. SKST 253. SKS, Helsinki.
- UTRIAINEN, LIISA O. 1996: Ihmistä kuvaavat ilmaukset Ilomantsin murteessa. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- VIRTARANTA, PERTTI 1957: Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit. SKST 251. SKS, Helsinki.

THE ORIGIN OF THE FINNISH ENCLITIC PARTICLE -KAAN

The Finnish enclitic particle *-kin* (e.g. *poikakin* 'a/the boy too, even a/the boy') has a variant form, *-kaan/-kään* (i.e. *-kaan/-kään*), which is used in negative clauses (e.g. *poikakaan* '(not) even a/the boy'). In the majority of the other Baltic-Finnic languages, the particle *-kin* is used in both positive and negative clauses. A negative variant occurs only in Izhorian (*-kaal-kää*) and in White Sea Karelian (metathesized as *-kanal-känä*); in the rest of Karelian *-kin* is usually used in both contexts. Geographical considerations would thus suggest that *-kAAAn* has developed during the separate development of Finnish.

The received view assumes that *-kAAAn* was originally a compound suffix: the *kA* is the same suffix that occurs in the interrogative pronouns *kuka* 'who?' and *mikä* 'which (one)?' and the final part developed from the enclitic particle *-hAn* (a marker of given or assumed information). The particle *-kAAAn* is assumed to have developed from *-kAhan/ -γAhAn*, the weak consonant occurring after a vowel in an unstressed syllable, according to suffixival consonant gradation (a feature of Late Proto-Finnic) (Hakulinen 1979: 237; Mäkelä 1993: 10).

This article puts forward an explanation that differs in part from the received one. This explanation rests, firstly, on the observation that northern Finnish dialects did not originally contain an intervocalic *h*, in spite of the fact that it generally occurs in these dialects (Mantila 1992: 64–67). Secondly, it is argued that the *-kAAAn* particle in the eastern Finnish dialects originally contained an intervocalic *h*. The long vowel *AA* which resulted from the loss of the voiced fricatives *γ* and *δ* in non-initial syllables has not been preserved in the Savo dialects: e.g. **antaya-* > central Savo *antoo* = standard Finnish *antakaa* 'give (2. pl. imp.)', **kertaδa* > *kertoo* = standard *kertaa* 'time (partitive sing.)'. However, *AA* has been preserved in the *-kAAAn* particle: *ei kuk(k)aa* 'no-one', *ei mieskää* 'not even a man' (cf. Savo *lampaat* < *lampahat* 'sheep'). A variant »weak grade« of the

▷

particle, *-An* (the Savo variant is generally derived from **-Ak*), is also frequently used in the Savo dialects: e.g. *ei siinä* = standard *ei siinäkään* 'not even there', *ei tullunnaa* = standard *ei tullutkaan* 'didn't come after all'. This »weak grade«, however, is completely independent of the syllable count in a word, which is a clear indication that it is not the result of phonologically conditioned consonant gradation.

On the basis of data from dialects and old literary Finnish, it is argued that the *-kAAn* particle developed from the interrogative pronoun in the old western dialects (i.e. the Häme and the southwest dialects). Interrogative pronouns underwent suffixival consonant gradation, clear evidence of which is to be found only in the Savo dialects: *kuka: kettee* (< **ketäyä*), *mikä: missee* (< **missäyä*). The function of the suffix in the weak grade became blurred with the loss of γ : the long vowel in the forms *ketää*, *mitää*, *missää* etc. was gradually understood as a means of emphasising the negation. As in other Baltic-Finnic languages, the *-kin* particle was originally also used in negative clauses in Finnish (this still happens to some extent in the eastern dialects), and thus a final *n* was attached to the long vowel *AA*. The long vowel formed from the weak grade spread by analogy to interrogatives in the strong grade: *kukaan*, *mikään*, which, from a historical viewpoint, are pleonastic (**ku-ka-γa-*, **mi-kä-γä-*).

Interrogatives with *-kAAn* also from exceptions in contemporary Finnish dialects and standard Finnish: they are unique in that they have a weak grade (*ketään*, *mitään*, *missään* etc.) in all Finnish dialects. Interrogative *-kAAn* spread and became a general enclitic particle, which could be attached to any nominal form or verb. The weak grade of the enclitic generally occurs only in the Savo dialects.

As evidenced by the quality of the vowel, the long vowel in the *-kAAn* particle is clearly a late development in the eastern dialects. Thus, we can assume that it was borrowed from the western dialects into the eastern dialects, apparently sometime between 1000 and 1500 A.D. As there was no long *AA* in non-initial syllables at this stage in the development of the eastern dialects, *AA* was replaced by the sequence *AhA*. This process also accounts for the intervocalic *h* in the enclitic particle *kAAn*; and on this basis, it can be concluded that *-kAAn* never contained the particle *-hAn*. Particularly conclusive as evidence are the following instances from the northernmost Savo dialects, the Kainuu dialects: *ei kertovaa* (< **kertoa* < **kerta* < *kertaða* + *hak*) = standard *ei kertaakaan* 'not even once' and *ei vähejää* (< **väheähäk*) = standard *ei vähääkään* 'not even a bit', where the long *AA* created with the loss of the fricative was diphthongised prior to the attachment of the enclitic particle. These particular forms are now conceived of as idioms. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, PL 111, 80101 Joensuu